

АЛЕКСАНДАР ДОНЕ

ПРОБЛЕМИ ТРАНСКРИПЦИЈЕ РУСКИХ ВЛАСТИТИХ ИМЕНА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ И ПРИЈЕДЛОЗИ ЗА ЊИХОВО РЈЕШЕЊЕ

Веома интензивним и фреквентним комуницирањем са иностранством, те захваљујући високом степену развоја средстава за јавно информисање превазиђене су географске баријере. Штампa, радио и телевизија, када информишу нашу јавност о актуелним збивањима у свијету, често наводе стране називе и властита имена, међу њима и руска. Понекад се дешава да су поједина погрешно наведена, а чешће и погрешно наглашена. Узроке за ове грешке не треба тражити само у непажњи или евентуално незнању спикера, већ и у самој чињеници да транскрипција руских имена у нашем језику није тако једноставна ствар.

Основну тешкоћу за вјерну и исправну транскрипцију руских имена у нашем језику представља различит карактер руске и наше ортографије. Док је наш правопис углавном фонетски, докле је руска ортографија заснована на морфофонолошким и етимолошким принципима.

Даљи проблем је у чињеници да руски књижевни језик има 42 гласа а само 33 слова, од којих њ и њ у ствари не означавају поједине гласове. На тај начин за графичко представљање 42 фонеме остаје само 31 знак. Због тога у руском правопису један глас може да буде представљен и на више начина, и обратно, да се једним словом пише више фонема.

У књижевном српскохрватском језику таквих случајева нема, јер број слова тачно одговара броју гласова, тј. свака од тридесет фонема представљена је само једним графичким знаком.

Преносити ријечи из језика у коме се написано много разликује од изговореног — представља заиста тежак проблем, јер се поставља питање начина транскрипције. Јавља се дилема: да ли имена треба преносити онако како се она пишу или онако како се изговарају? На примјер: како пренијети презиме Холодков (hołtkóf)? Да ли као Холодков или Халаткоф (биљежећи руске редуциране гласове *э* и *л* са *а*)? Потражимо одговор у „Правопису хрватско-српског књижевног језика“ (у даљем тексту „Правопис“) и наћи ћемо слиједеће:

„Властита имена из славенских језика с ћириличким азбукама у наш језик преносимо претежно по изговору (Фјодор, нпр., према рускоме Фёдор) ... За посебне потребе (нпр. библиотекарске) изворно се могу преносити и имена из ћирилских азбука, нпр. Карскиј, Федоров... Јаковлев и сл...¹. Самогласници се преносе у наш језик без обзира на промјене које се код њих врше у руском језику под утјецајем акцента; дакле: Москва, Бородино, Погодин (а не: Масква, Барадино, Пагодин)“²

У школском издању: „Правописа“ налазимо слиједећа правила:

„Властита имена из славенских језика који се служе *ћирилицом* преузимају се претежно по изговору: Фјодор, Горки, Достојевски, Љермонтов, Бакуњин, Хрушчов, Оњегин, Вјачеслав, Јефрем, Јевтушенко, Гордијенко ... Али се каткад властита имена могу преносити и са задржавањем изворних гласова: Гладков, Рудченко, Разцветников и сл... Када се славенска имена преносе у наш језик према *изговору*, у њима се врши једначење сугласника по звучности:

руско Мережсковскиј — Мерешковски

” Безбородко — Безборотко

” Гладков — Глатков ...“³

Цитирана правила дају задовољавајуће одговоре на постављена питања и наводе на слиједећи закључак:

Принцип транскрипције зависи од сврхе:

1) Када је од примарне важности што тачније записивање руског властитог имена, тада га преносимо изворно, тј. преписујемо га нашим словима слово по слово. Тако поступамо када је, на примјер, ријеч о неком аутору чијим именом употпуњавамо неки библиографски податак. У том случају презиме Холодков пренијели бисмо као Холодков. Овдје се не осврћемо ни на какве фонетске законе.

2) Када је пак важније да се презиме тачније прочита односно изговори, тада га преносимо фонетски. Али под „фонетском транскрипцијом“ се у овом случају подразумева саобразност с нашим, а не руским фонетским законима. На примјер: у презимену Холодков, два ненаглашена *о* не преносимо као *а* (тј. игно-

¹) Правопис хрватско-српског књижевног језика. Матица хрватска — Матица српска, Загреб — Нови Сад, 1960, т. 176.

²) Оп. цит., т. 182.

³) Правопис хрватско-српског језика. Школско издање. Матица хрватска — Матица српска, Загреб — Нови Сад, 1960, т. 265. и 266.

ришемо руски закон редукције самогласника) и на крају не пишемо *ѳ* него *в* (тј. не обезвучавамо сугласнике на крају ријечи, јер је то руски фонетски закон). Наиме, треба још имати на уму да је *в* у нашем језику сонант, а у руском није. Али ми вршимо једначење по звучности и *д* замијењујемо са *т*. Према томе „фонетски“ транскрибирано ово презиме се у нашем језику пише *Холотков*. Узгред речено, закон једначења по звучности постоји и у руској фонетици.

С обзиром да се фонетски закони у руском правопису готово никако не одражавају, не би било сврсисходно уважавати их приликом транскрипције у нашем језику. Нефонетски принцип у руском правопису игра ту позитивну улогу што представља превентиву против неспоразума које би изазвали бројни хомоними који постоје у руском језику, као код примјера „ва“, што је номинатив множине двију именица вол (во) — волѣ и вал (талас, осовина) — валѣ.

У оба случаја, како код фонетског тако и код изворног преношења, потребно је темељито познавати руски графички систем као и његове гласовне вриједности — да бисмо остварили квалитетну и адекватну транскрипцију. Али ту нам искрсава проблем који лежи у томе да наш језик располаже мањим бројем гласова него руски. „Правопис“ (Школско издање) нуди слиједеће рјешење:

„Опће је правило да се при преношењу славенских имена у наш језик поједини гласови који су заједнички нашем и дотичном језику преносе истим гласовима нашега језика, а гласови којих нема у нашем језику — најсроднијим нашим гласовима:

рус. Лидин — Лидин	рус. Федѣка — Феѣка
рус. Сызраѣ — Сизраѣ	рус. Еремеич — Јеремејич“ ⁴

Значи, потребно је упоредити руски систем гласова са нашим да бисмо установили које су то исте и сродне фонеме у оба језика, а које различите.

Размотримо најприје самогласнике на чију артикулацију у руском језику дјелују сугласници и положај у односу на мјесто акцента.

Сусједни сугласници, ако су меки, донекле увјетују палатализацију самогласника, придајући им једва чујни призвук *и*, у слиједећим фазама артикулације:

1. на почетку — ако меки сугласник претходи самогласнику, као на примјер: Вѣткин (в’иѣтк’ин*) Люѣшин (л’иѣушын) и сл.;

2. на крају — ако меки сугласник стоји иза самогласника, на примјер: Бѣнин (бѣин’ин), Вѣлѣскѣй (вѣил’ск’иј) и сл.;

3. и на почетку и на крају — ако је самогласник окружен меким сугласницима, као у примјерима: Замѣтин (зам’иѣит’ин), Марѣтин (мѣр’иѣит’ин) итд.

За мјесто акцента везана је фонетска појава позната под именом редукција самогласника. Разликујемо двије врсте редук-

*) Транскрипција у оба писма извршена је из техничких разлога (прим. аутора).

4) Оп. цит., т. 273.

ције: квантитативну и квалитативну. Тај фонетски закон можемо најлакше објаснити помоћу слиjedeћег правила руског научника А. А. Потепњe: „Ако снагу тоналитета наглашеног слога означимо са 3, онда ће се однос других слогова према наглашеном у четверосложној ријечи моћи приказати овако: 1, 2, 3, 1”.⁵ Другим ријечима: наглашени слог има највећи интензитет са 3 јединице, послије њега је по јачини слог који непосредно претходи акцентованом и који има јачину од 2 јединице, а најслабији су сви остали слогови који имају само 1 јединицу.

Ако акцентовани слог са 3 јединице обиљежимо са I, слог са 2 јединице са II, а све остале слокове са III, тада ће тумачење редуkције бити још једноставније.

Квантитативна редуkција се јавља само код самогласника и, у, ы, и своди се на то да су ти самогласници у слогу II краћи него у слогу I, али дужи него у слогу III.

Самогласници а, е, о, редуцирају се квалитативно. На почетку ријечи или испред самогласника и у слогу II и III мијењају свој квалитет. На почетку ријечи и у слогу II слова а, о, читају се као а. Самогласници а, е, о, у слогу III изговарају се као редуцирани гласови, а и i. Први се зове задњи редуцирани самогласник и јавља се послије тврдих сугласника, а други се назива предњи редуцирани самогласник и јавља се послије меких сугласника. Све што је речено може се илустровати и допунити помоћу слиjedeће табеле:

Самогласници :		е								
Слогови:			I	II	III	II	III	I	II	III
1.	Иза меких сугласника	слово	Я	Я	Я			е	е	е
		глас	а	и	и			е	и	и
2.	Иза сугласника ш, ч	слово	а	а	а			е	е	е
		глас	а	и	и			е(э)	и	и
3.	Иза тврдих сугласника	слово	а	а	а	о	о			
		глас	а	а	э	а	э			
4.	Иза сугласника ж, ш	слово	а	а	а			е	е	е
		глас	а	э	э			э	е	э

Уз табелу наводим слиjedeће примјере:

1. Паляница (pə'ln'icə), Терешкова (tɪr'ɪškóva);
2. Чапаев (č'ɪpájəf), Щерлов (šč'ɪglóf или: šš'ɪglóf);
3. Афанасьев (afanás'jəf), Карамзин (kəramz'in), Котошихин (kətaših'in);
4. Железняк (žə'ɪzn'ák), Шалаев (šalájəf).

Каткада мјесто акцента одређује значење, на примјер:

замок „дворац“ — замо́к „брана“
мука „мука“ — мука́ „брашно“ итд.

Сличности и разлике између наших и руских сугласника евидентне су из слиjedeће табеле. Ради лакшег разликовања руски

⁵) Цитирано из књиге Гвоздев, А. Н.: Современный русский язык. Часть I. Фонетика и Морфология. Просвещение, Москва, 1967, стр. 31.

Начин образовања			Мјесто обра- зовања	Двоуснени			Уснено — — зубни			Зубни			Алвео- ларни	Предњонепчани			Задњо- непчани		
				Зву- чни	Безву- чни		Зву- чни	Безву- чни		Зву- чни	Безву- чни			Зву- чни	Безву- чни		Зву- чни	Безву- чни	
Праскави	Носни	Меки	М							Н									
		Тврди	М	m						Н			n						
	Усни	Меки	Б'		П'					Д'		Т'					Г'		К'
		Тврди	Б	b	П	p				Д	d	Т	t				Г	g	К
Сливени			Меки												d	Ч'	ć		
			Тврди										Ц	c			dž		č
Текући			Меки							Р'					lj				
			Тврди								Р	r			r	l			
Струјни			Меки					В'	Ф'	З'		С'		j	Ж'	Ш'		Х'	
			Тврди					В	v	Ф	f	З	z	С	s		Ж	ž	Ш

НАПОМЕНА: Табела је израђена према табели руских сугласника од Гвоздева⁶⁾, табели српскохрватских сугласника од Костића⁷⁾, те према подацима Стевановића⁸⁾.

⁶⁾ Гвоздев, А. Н., Современный русский литературный язык. Часть I. Фонетика и Морфология. Просвещение, Москва, 1967, стр. 21.

⁷⁾ Филиповић, др Рудолф, Енглески изговор, Школска књига, Загреб, 1954, стр. 37.

⁸⁾ Стевановић др Михајло, Граматика српскохрватског језика, Обод, Цетиње, 1962, стр. 34—37.

сугласници су представљени великим ћиричким словима, а на-
пи — малим латинским.

Као што се види из табеле, руски тврди сугласници су исти или сродни нашим, те њихово преношење не представља никакав проблем. Али у нашем гласовном систему готово да немамо одговарајућих гласова којима бисмо могли представити руске меке сугласнике, за чију артикулацију је карактеристично допунско подизање и помјерање средњег дијела језика према тврдом непцу, чиме се они приближавају положају за изговор самогласника *и*. Не преостаје нам ништа друго него да руске меке сугласнике транскрибујемо помоћу наших тврдих. Њихово евентуално преношење помоћу комбинације нашег тврдог сугласника плус *ј* изазвало би нагомилавање јота, а ипак то не би била савсим вјерна копија оригиналних руских сугласника. У ово нас може увјерити примјер са презименом Менделеев; када бисмо меке сугласнике овдје транскрибовали на малочас споменути начин, то би се презиме писало овако: Мјендјељејев, а што је компликовано и неодрживо у нашем фонетском систему. Уосталом, такво записивање не одговара ни фонетској транскрипцији овог презимена (м'нд'ил'ејѣф). Исправно преношење овог презимена било би Мендељејев, иако „Правопис“ прописује преношење руских меких сугласника испред *е* и *и* помоћу наших тврдих⁹, тј. Менделејев. Сматрам да оисмо код сугласника *л'* и *н* могли направити изузетак из слиједећих разлога:

1. Иако руски сугласници *л'* и *н* и наши *љ*, *њ* немају исту артикулацију, они су ипак акустички врло слични.

2. Управо код малочас споменутог правила налазимо у „Правопису“ највећи број изузетака. Цитирам их:

„Од овога правила одступа се у два случаја: 1) код врло познатих имена гдје је друкчији начин писања потпуно одомаћен, као у примјерима Лењин, Љермонтов, Бакуњин, Оњегин и 2) код оних имена гдје руски облик потпуно одговара хрватско-српском, као у примјерима: Яковлев — Јаковљев (а не Јаковлев), Василевский — Васиљевски (а не Василевски). Имена Руса страног поријекла не враћају се на изворни изговор, већ се пр узимају у руском облику; на примјер: Мейерхольд — Мејерхольд, Гильфердинг — Гиљфердинг, Кюхельбекер — Кјухељбекер, ... Айхенвальд — Ајхенваљд, ... Энгельгарт — Енгелгарт, ...“¹⁰

Зашто не бисмо код толико изузетака створили правило да сугласнике *л'* и *н'* увијек досљедно преносимо као *љ*, *њ*?

Остала правила за преношење појединих графичких знакова за руске самогласнике који се обично читају са *ј* испред њих (ю, е, ё, я) регулисана су Правописом¹¹.

⁹) „Правопис“; т. 180.

¹⁰) Оп. цит., т. 180 и 181.

¹¹) Оп. цит., т. 177 и 178.

На почетку је споменуто погрешно акцентовање руских властитих имена. То пигање Правопис не рјешава, а рјешење је неопходно. Видим једини излаз у преношењу акцента из руског језика у нашу транскрипцију строго на истом мјесту гдје се он налазио и у оригиналу. С обзиром на чињеницу да се у руском језику разговоријетно изговарају само наглашени слогови, тачно преношење мјеста акцента учиниће транскрипцију руских ријечи у већој мјери фонетском, тј. ближом руском изговору.

„Правописом“ су прописана још нека правила на која сам слободан да ставим примједбе:

1. У § 183-а) презимена Шаховској и Трубецкој преносе се као Шаховски и Трубецки уз образложење да су то „имена придјевског облика са нагласком на завршетку“. Ова презимена, без обзира на њихове завршетке на -ској, -цкој, могла би се третирати на исти начин као и презимена Толстој, Пољевóј, Кошевóј, Ово повлачи и досљедно преношење руског гласа ј(й) у презименима са завршетком -óј (као и на -ској, -цкој) требало би преносити изворно, тј., на примјер: Шаховској и Трубецкој. У косим падежима преносили бисмо их као: Шаховскоја, Трубецкоја, Шаховскоју, Трубецкоју итд., како према „Правопису треба склањати имена попут Толстој, Пољевóј, Кошевóј. Женски облици презимена на -ској, -цкој били би једнаки мушким облицима, на примјер: Олга Трубецкој, Олге Трубецкој, итд. (као Олга Кошевóј¹³).

2. У § 183-б) пренесена су двочлана имена Литературная Газета, Царское Село као Литературна газета, Царско Село, а исто је учињено и код имена Кривој Рог (Криви Рог). Дато је образложење да су то „двочлана имена код којих се у нашем језику осјећа придјевски дио“, те се она прилагођавају нашим облицима.

Међутим спикери РТВ Београд не држе се овога правила и назив познатог совјетског листа преносе као „Литературнаја газета“. По мом мишљењу они су у праву, јер преношење географских и других имена у номинативу може се, без икаквог атака на наш фонетски систем, извршити и изворно. Прилагођавање нашим придјевским облицима неопходно је само у косим падежима. Према томе, горња имена је боље преносити као Литературнаја газета, Царскоје Село и Кривој Рог, али: Литературне газете. Царског Села (у духу нашег језика) Кривог Роба.

Овај напис није имао претензије да постави чврста нова правила преношења руских властитих имена у наш језик, већ да укаже на неке проблеме везане за ту транскрипцију и да да неке приједлоге за њихово рјешење.

УПОТРИЈЕБАЉЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Филиповић, др Рудолф — Енглески изговор. Школска књига, Загреб, 1954.
2. Гвоздев, А. Н. — Современный русский литературный язык. Часть I. Фонетика и морфология.

3. Правопис хрватско-српског књижевног језика. Матица хрватска — Матица српска, Загреб — Нови Сад, 1960.
4. Правопис хрватско-српског језика. Школско издање. Матица хрватска — Матица српска, Загреб — Нови Сад, 1960.
5. Стевановић, др Михајло — Граматика српскохрватског језика. Обод, Цетиње, 1962.

(Сарајево, априла 1972.)